

İBN KUNFÜZ

(ابن قنفذ)

Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Hasen
b. Ali el-Kustantîni
(ö. 810/1407)

Mâlikî fakihî ve tarihçi.

740 (1340) yılı civarında Cezayir'in büyük şehirlerinden Kostantîne'de (Kosantîne) doğdu. Kültürlü ve varlıklı bir aileye mensuptur. Altıncı kuşaktan dedesi Kunfûz'e nisbetle İbn Kunfûz (İbn Kunfûd, İbn Kunfûd) lakabıyla anılır. Dedesi ve ondan sonra babasının Kostantîne Camii hatipliği yapmış olmaları sebebiyle İbnü'l-Hatîb diye de bilinir. Babasının adı bazı kaynaklarda Hüseyin diye geçerse de bizzat kendisi Hasan olarak kaydeder (*Şerefü't-tâlib*, s. 81). İlk öğrenimini, *el-Mesnûn fî ahkâmî't-tâ'ûn* ve *el-Mesâ'ilü'l-müşat-tara fî'n-nevâzili'l-fıkhiyye* adlı eserlerin müellifi olan babasından, Medyenîyye şeyhlerinden ve günümüzde mevcut ez-Zâviyetü'l-Mellâriyye'nin kurucusu olan anne tarafından dedesi Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ya'kûb el-Mellârî ile Ebû Ali Hasan b. Ebû'l-Kâsım b. Bâdis'ten gördü. 759'da (1358) ilim yolculuğuna çıkarak Mağrib-i Aksâ'ya gitti; Fas, Merakeş, Tilimsân, Selâ ve Sebte (Ceuta) gibi şehirlerde tahsiline devam etti. Bölgede kaldığı on sekiz yıl boyunca Şerîf el-Girnâti diye tanınan Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed es-Sebtî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Süleyman el-Lecâî, Ebû İmrân Mûsâ b. Muhammed el-Abdûsî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Kâsım el-Kabbâb, Ebû Muhammed Abdullah el-Vânegilî ed-Darîr, Ebû'l-Abbâs İbn Âşir el-Endelûsî, Lisânüddin İbnü'l-Hatîb el-Girnâti, Şerîf et-Tilimsânî ve Ebû Abdullah İbn Merzûk el-Ced gibi âlimlerden ders aldı. Kendisinden de İbn Merzûk el-Hafîd gibi pek çok kimse istifade etti. Bu sırada bazı eserlerini kaleme aldı ve 769'da (1368) Dûkkâle'de (Dekkâle) kadılık yaptı.

Mağrib'de kıtlığın hüküm sürdüğü 776 (1374) yılında memleketine dönen İbn Kunfûz bir yıl kaldıktan sonra tekrar seyahate çıkarak Tunus'a gitti. İbn Arefe el-Vergammî, Ebû'l-Hasan Muhammed b. Ahmed el-Batarnî ve Ebû Mehdî İsâ el-Gubrîni'den fıkıh tahsil etti. Burada ne kadar kaldığı bilinmemekle birlikte kendisi İbn Arefe ile 802'de (1400) karşılaştığını kaydetmektedir (*el-Vefeyât*, s. 379). Ancak bu tarihe kadar Tunus'ta sürekli kalmadığı, zaman zaman memleketine gidip geldiği anlaşılmaktadır. Zira *Ünsü'l-fakîr* ve *'izzü'l-hakîr*'in başında

eserini 787'de (1385) Kostantîne'de yazmaya başladığını belirttiği gibi verdiği bir fetvanın sonunda da 792'de (1390) Kostantîne'de yazıldığı kaydı bulunmaktadı (Venşerîsî, *el-Mi'yârü'l-mu'rib*, V, 54).

İbn Kunfûz Hafsîler'in yönetimindeki Kostantîne'de kadılık, müftülük ve hatiplik yaptı. Vefatına kadar bu görevler yanında öğretim ve telif faaliyetlerini de yürüttü. Kaynakların çoğunda vefat tarihi 810 (1407) olarak verilmekle birlikte Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zerkeşî 12 Rebîülevvel 809'da (27 Ağustos 1406) öldüğünü belirtir (Abbâs b. İbrâhim, II, 225).

Başta fıkıh olmak üzere tarih, biyografi, matematik ve astronomi gibi çeşitli dallarda kendini yetiştiren İbn Kunfûz, Mâlikî olduğu halde şer'î delillerden kıyası kabul etmediğini gösteren bir şiiri nakledilmektedir (İbnü'l-Kâdî, *Düretü'l-hicâl*, I, 123; Abbâs b. İbrâhim, II, 225). Bu şiiri yazmasında, kıyası ve taklidi reddeden Muvahhidî hareketine ilgi duymasının ve ayrıca kendisini önemli görevlere getiren Hafsîler'in bu harekete olan yakınlığının önemli rolü bulunmalıdır.

İbn Kunfûz, günümüzde özellikle matematikçiliğiyle de gündeme gelerek çeşitli araştırmalara konu olmuş, Y. Guergour, *Les écrits mathématiques d'Ibn Qunfudh al-Qasatîni* adıyla bir doktora tezi hazırlamıştır (Cezayir 1990). İbn Kunfûz'ün matematiğe dair eserlerinde kökler ve cebir denklemlerini ifadede kullandığı semboller ve polinominaleri gösterme biçimi dikkat çeken hususlar olarak gösterilir. Yakın zamanda yapılan araştırmaların ortaya koyduğu üzere bu sembolizm her ne kadar XII. yüzyıl sonları yahut XIII. yüzyıl başlarından itibaren kullanılmaya başlanmışsa da İbn Kunfûz'ün öğrencileri tarafından yaygınlaştırılmış ve zamanla bütün Mağrib-i Aksâ'da yapılan matematik çalışmalarında esas alınmıştır. Onun eserlerinde kayda değer bir başka husus da kendisinden önce İbn Bedr'in yaptığı gibi sifra eşit denklem üzerinde işlem yapması ve burada sembolleri kullanma biçimiyle cebire bir yenilik getirmiş olmasıdır (Guergour, s. 428-429).

Eserleri. İbn Kunfûz fıkıh, fıkıh usulü, tarih, biyografi, astronomi, astroloji, tıp, matematik, mantık, aruz ve nahiv alanlarında 807 (1405) yılına kadar yazdığı yirmi yedi eserin adını *Şerefü't-tâlib fî esne'l-me'tâlib* adlı kitabının sonunda verdiği bir listede sıralamıştır. Bu listede yer almayan dört eseri muhtemelen daha sonra yazmıştır. Onun başlıca eserleri

şunlardır: 1. *el-Vefeyât*. İbn Kunfûz'ün İbn Ferah el-İşbîlî'nin (ö. 699/1300) *el-Kaşidetü'l-gazeliyye fî elkâbi'l-hadîs* (*Manzûmetü İbn Ferah, Garâmî şahîh*) adlı hadis usulüne dair yirmi beyitlik manzumesini şerhettiği *Şerefü't-tâlib fî esne'l-me'tâlib*'e (yazmaları için bk. *Şerefü't-tâlib* [nşr. Muhammed Haccî], neşredeninin girişi, s. 4) zeyil olarak yazdığı bu eserin çeşitli neşirleri yapılmıştır (nşr. Mevlevî Muhammed Hidâyet Hüseyin, Kalkûta 1911; nşr. Henri Pérès, Kahire 1939; Âdil Nüveyhiz, Beyrut 1971; *Şerefü't-tâlib fî esne'l-me'tâlib* adıyla nşr. Muhammed Haccî, Rabat 1396/1976 [*Elfü sene mine'l-vefeyât fî selâseti kütüb* içinde]; nşr. Muhammed Haccî, Beyrut 1417/1996 [I-II, *Mevsû'atü a'lâmi'l-Mağrib* içinde]). İbnü'l-Kâdî el-Miknâsî esere, *Lakûtü'l-ferrâ'id* adıyla 700-1009 (1300-1600) yıllarını içeren bir zeyil yazmış ve bu iki eser Ahmed b. Yahyâ el-Venşerîsî'nin 701-912 (1301-1506) yılları arasını ihtiva eden *Vefeyât*'ı ile birlikte Muhammed Haccî tarafından *Elfü sene mine'l-vefeyât fî selâseti kütüb* adıyla yayımlanmıştır (Rabat 1396/1976). Vezir Muhammed b. Ali (İsâ) el-Kaştâlî el-Kâtib, İbn Kunfûz'ün kitabını *el-Memdu'd ve'l-makşûr min sena's-Sulân el-Manşûr* adıyla nazma çekmiş ve 1000 (1591) yılına kadar getirmiştir. 2. *Vesiletü'l-İslâm bi'n-nebi 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm*. Siyere dair muhtasar bir kitaptır (nşr. Süleyman es-Sîd, Beyrut 1404/1984). 3. *Ünsü'l-fakîr ve 'izzü'l-hakîr*. Mağrib-i Aksâ'da yaptığı seyahatleri, sûfî Ebû Medyen ile onun öğrencileri ve burada karşılaştığı ilim ve tasavvuf ehlinin biyografileriyle ilgili olup bu eserin girişinde vefâlinin özellikleri konusunda bilgi vermiştir. Kitap ayrıca müellifin döneminde gerek memleketinde gerekse Mağrib'de meydana gelen bazı önemli olayları da içerir (nşr. Muhammed el-Fâsî – Adolphe Faure, Rabat 1965). 4. *el-Fârisiyye fî mebdâ'i'd-devleti'l-Hafsiyye*. Doğu Cezayir'de hüküm süren Hafsîler Devleti'nin tarihini anlatan eser, 1394-1434 yılları arasında hükümdarlık yapan Ebû Fâris el-Merîni'ye ithaf edilmiştir. Çeşitli neşirleri yapılan eserin (Paris 1263/1847; nşr. R. Brunschwig, Tunus 1351/1932; nşr. H. Pérès, Cezayir 1939; nşr. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer – Abdülmecîd et-Türkî, Tunus 1968) bazı kısımları Auguste Cherbonneau tarafından Fransızca tercümesi ve açıklamalarıyla birlikte *Journal asiatique*'de yayımlanmıştır ("Histoire de la dynastie des Benî-Hafş, par Abou'l-'Abbâs Aḥmad el-Kâtib", seri 4, XII [1848], s. 237-258; "Extrait de la Farésiade, ouvrage d'Abou'l-'Abbâs Aḥ-

mad el-Kâtib", seri 4, XIII [1849], s. 185-211; "La Farésiade ou commencement de la dynastie des Beni-Ḥaḥṣ", seri 4, XVII [1851], s. 51-84). 5. *Haṭṭu'n-nikāb 'an vūcūhi a'mālī'l-hisāb*. İbnü'l-Bennâ'nın *Telḥiṣu a'mālī'l-hisāb* adlı eserinin şerhidir (Rabat, el-Hizânetü'l-âmmе, nr. 531, 2429; Temgrût Dârü'l-kütübî'n-Nâsiriyye, nr. 831/3). 6. *et-Telḥiṣ (et-Temḥiṣ) fî şerḥi't-Telḥiṣ*. Bir önceki eserin muhtasarıdır (Dârü'l-kütübî'n-Nâsiriyye, nr. 1753/4). 7. *Mebâdî'ü's-sâlikîn fî şerḥi Recezi İbn Yâsemîn*. İbn Yâsemîn'in cebire dair eserinin şerhi olup Y. Guergour tarafından neşredilmiştir (*Dirâse 'an İbn Kunfûz ve taḥkiki şerhihi li-Urcûzeti İbn Yâsemîn el-cebriyye*, Cezayir 1986). 8. *Teysîrü'l-meṭâlib fî ta'dili'l-kevâkib* (Rabat, el-Hizânetü'l-âmmе, nr. 512; Rabat, el-Hizânetü'l-melekiyye, nr. 5262). 9. *Taḥṣilü'l-menâkıb ve tekmilü'l-me'ârib*. Bir önceki eserin şerhidir (Rabat, el-Hizânetü'l-âmmе, nr. 512). 10. *Şerḥu'l-Manzûmeti'l-hisâbiyye fî'l-kaḏâye'n-nücûmiyye* (*Şerḥu Urcûzeti'l-Kayrevânî*). Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'r-Ricâl el-Kayrevânî'nin astrolojiye dair eserinin şerhidir. İbn Kunfûz eserin girişinde, kendisi astrolojinin doğruluğuna inanmadığı halde bu eserin astrolojinin kurallarının çoğunu ihtiva ettiği için astrologlarca kabul edilen ilmî metoda göre manzumeyi şerhetmeye karar verdiğini belirtir. Birçok nüshası bu-

lunan eserin (Sezgin, VII, 188) Türkiye kütüphanelerinde dört nüshasının varlığı bilinmektedir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1996, Lâleli, nr. 2737, Hacı Mahmud Efendi, nr. 4263; Emel Esin Ktp., nr. 217). 11. *el-Kunfûziyye fî ibtâlî'd-delâleti'l-felekiyye* (Ziriklî eserin Dimaşk'ta bir nüshasının mevcut olduğunu belirtir; bk. *el-A'lâm*, I, 117). 12. *Tuḥfetü'l-vârid fî ḥtişâsi's-geref min kabeli'l-vâlid* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 341). 13. *Tabakâtü 'ulemâ'i Kosañtîne* (Âdil Nüveyhiz, bir nüshası Kostantine'de özel bir kütüphanede, diğer bir nüshası Cezayir şehrinden bulunan eseri neşre hazırlamakta olduğunu belirtmektedir, *el-Vefeyât*, neşreden giriş, s. 17). 14. *Fetvâ*. Paylaşım elverişli bir malın sahiplerinden gaip bulunan ortağın payının kadı tarafından satılmasıyla ilgili olup 792 (1390) yılında Kostantine'de verilen bu fetvanın tamamı Venşerisi tarafından nakledilmiştir (*el-Mi'yârü'l-mu'rib*, V, 49-54).

İbn Kunfûz'un bizzat kendisi tarafından zikredilen diğer eserleri de şunlardır: *Takrîbü'd-delâle fî şerḥi'r-Risâle* (İbn Ebû Zeyd'in *er-Risâle*'sinin şerhi olup dört cilttir); *el-Lübâb fî ḥtişâri'l-Cellâb*; *Mu'âvenetü'r-râiz fî mebdâi'l-ferâiz* (*Şerḥu'l-Urcûzeti'l-Tilmişâniyye fî'l-ferâiz*); *İzâḥu'l-me'ânî fî beyânî'l-mebânî* (Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman el-Merrâküşî'nin mantık ilmine dair

manzum eserinin şerhidir); *Telḥiṣu'l-'amel fî şerḥi'l-Cümel* (Hunecî'nin *el-Cümel fî'l-mantık* adlı eserinin şerhidir); *Envârü's-sa'âde fî uşûli'l-'ibâde* ("İslâm beş temel üzerine kurulmuştur" mealindeki hadisin şerhi olup beş temelden her biri hakkında kırk hadis ve kırk mesele zikredilmiştir); *Hidâyetü's-sâlik fî beyânî Elfiyyeti İbn Mâlik*; *el-Mesâfetü's-seniyye fî ḥtişâri'r-Rihleti'l-'Abderiyye*; *Sirâcü's-sikât fî ilmi'l-evkât*; *Teshîlül-'ibâre fî ta'dili's-seyyâre*; *Ünsül-ḥabîb 'inde ac'zî't-tabîb*; *Vikâyetü'l-muvâkkit ve nikâyetü'l-münekkit*; *Basṭü'r-rumûzü'l-hafiyte fî şerḥi 'Arûzi'l-Ḥazreciyye*; *el-İbrâhimiyye fî mebdâi'l-'Arabiyye*; *Tefhîmü't-tâlib mesâ'il-i uşûli İbni'l-Hâcib*; *'Alâmetü'n-neccâh fî mebdâi'l-iştîlâḥ*; *Buğyetü'l-fâriz li-mine'l-hisâb ve'l-ferâiz*; *Takẓîdât fî mesâ'ile muḥtelifât*. *Keşfü'z-zunûn*'da (I, 63) İbn Kunfûz'e *Urcûze fî't-ḫib* adında manzum bir eser nisbet edilerek bunun 712 (1312) yılında yazıldığı belirtilirse de tarih bakımından eserin müellife ait olması mümkün değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kunfûz, *el-Vefeyât* (nşr. Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1971, s. 379; ayrıca bk. neşreden giriş, s. 6-19; a.e.: *Şerefü't-tâlib fî esne'l-meṭâlib* (nşr. Muhammed Haccî, *Elfû sene mine'l-vefeyât fî selâseti kütüb* içinde), Rabat 1396/1976, s. 81, 83-89, 91-93; ayrıca bk. neşreden giriş, s. 4; *Seḥâvî, ed-Dav'ü'l-lâmi'*, I, 279; Venşerisi, *el-Vefeyât* (nşr. Muhammed Haccî, *Elfû sene mine'l-vefeyât* içinde), Rabat 1396/1976, s. 136; a.mlf., *el-Mi'yârü'l-mu'rib* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1401/1981, V, 49-54; İbnü'l-Kâdî, *Lakṭü'l-ferâiz* (nşr. Muhammed Haccî, *Elfû sene mine'l-vefeyât* içinde), Rabat 1396/1976, s. 236; a.mlf., *Cezvetü'l-ik-tibâs*, Rabat 1973-74, I, 123, 124, 154-155; II, 424; a.mlf., *Dürretü'l-ḥicâl*, I, 121-123; Rûdânî, *Sûlâtü'l-halef bi-mevsûli's-selef* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1408/1988, s. 182; Selâvî, *el-İstikṣâ*, IV, 83; Brockelmann, *GAL*, II, 241; *Suppl.*, I, 401; II, 341, 364; *İzâḥu'l-meknûn*, I, 133, 189, 262, 310; II, 153, 706, 713; *Hediyyetü'l-'ârifin*, I, 117; II, 269; Sezgin, *GAS*, VII, 187-188; Abbas b. İbrâhîm, *el-'lâm*, II, 224-225; M. Âbid el-Fâsî, *Fihrişü maḥtûṭâti Hizâneti'l-Karaviyyîn, Dârülbeyzâ 1400/1980*, II, 210-211; Hifnâvî, *Ta'rîfû'l-halef bi-ricâlî's-selef*, Beyrut 1402/1982, I, 32-37; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrişü'l-feḥâris*, II, 323; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethul-lah), I, 117; Muhammed el-Menûnî, *Delilü maḥtûṭâti Dârü'l-kütübî'n-Nâsiriyye bi-Temgrût*, Muhammediye 1405/1985, s. 64, 109; H. Suter, *Beiträge zur Geschichte der Mathematik und Astronomie im Islam* (ed. Fuad Sezgin), Frankfurt 1986, I, 170-171; M. Hadj-Sadok, "İbn Kunfudh", *EI²* (İng.), III, 843-844; Hasan Yûsufî Eşküri, "İbn Kunfûz", *DMBİ*, IV, 488-490; Y. Guergour, "İbn Qunfudh", *Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures* (ed. Helaine Selin), Dordrecht 1997, s. 428-429.

ŞÜKRÜ ÖZEN

İbn Kunfûz'un *Şerḥu'l-Manzûmeti'l-hisâbiyye* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1996)

